

Na kraju, možemo ponoviti što smo rekli na početku ovog prikaza: ovakav tip zbornika nužno je neujednačen po kvaliteti pojedinih priloga. Većina radova dobri su i korisni doprinos upoznavanju problematike migracije na Balkanu, bez obzira na jedno krupno odstupanje u tom smislu, i stanovite manje ili više problematične konstrukcije u nekim drugim radovima. Urednik Ivan Ninić dobro je organizirao građu; pogotovu je sretno što se metodološki upozoravajući tekst Stefanoviča pojavljuje na početku Zbornika. Ima, doduše, i nekih sitnih omaški u prijepisu (npr. u Tasićevu tekstu na jednom je mjestu ispalo da se se protagonistu »jamne« kulture počeli širiti po Balkanu u prvom dijelu prvog tisućljeća — str. 31, a u Antonijeviću tekstu stoji da je stočarstvo počelo u Anatoliji oko 800 (umjesto 8000) prije n. e. — (str. 148). Također treba ukazati na nekoliko nezgrapnosti u engleskom prijevodu srpskih tekstova. U Dragojlovićevu radu srpske forme imena Jovana aKntakuzena, Jovana II Komnena i Manojla Komnena ušle su neprilagodene u engleski prijevod, kao i mađarski (i južnoslavenski) geonim Erdelj, koji se na engleskom inače ostavlja u latinskom obliku Transylvania (str. 62—63). Osim toga, u Antonijeviću i nekim drugim prilogima, prijevod »stočarstva« engleskim izrazom *cattlebreeding* nikako ne odgovara. Engleski *cattle* jesu »goveda«, a *cattlebreeders* označilo bi neku vrstu kauboja ili govedara, a ne balkanske pastire, goniče sitne rogata stoke. Pravi izraz: *transhumant stock raising* nalazi se u Frostovu radu (str. 113). Stočari na Balkanu najčešće su bili *shepherds* (od *sheep* »ovca«, dakle »ovčari«), ili pak *swineherds* (»svinjari«), a mnogo rijede »govedari«.

Emil Heršak

Klaus-Börge Boeckmann, Karl-Michael Brunner, Mariola Egger, Georg Gombos, Marija Jurić, Dietmar Larcher:

ZWEISPRACHIGKEIT UND IDENTITÄT

Klagenfurt/Celovec: Drava Verlag, 1988, 237 str.

Socijalizirajući se, čovjek progovara jezikom zajednice kojoj jezično, kul-

turno i socijalno pripada. Usvajanjem jezika i govornom vještinom on promiče bitne društvene vrijednosti, pravila, zapovijedi i zabrane svoje jezično-kulturne i društvene zajednice, ali istovremeno unutar nje, ovladavajući službenim jezičnim standardom i prihvaćajući u jeziku sadržanu i(li) nagoviještenu moć, pribavlja sebi socijalni uspon i određenu društvenu moć. Hoće li i koliko će pojedinac (ili skupina) u dvojezičnim sredinama usvojiti, njegovati i zadržati jezik u kojem je prvotno socijaliziran, tj. materinski jezik, i tako izgrađivati, potvrđivati i očuvati svoj izvorni kulturni i nacionalni identitet — ili će se pak, prihvaćajući jezik druge kulturno nacionalne skupine, s njoj stopiti, u nju se asimilirati, odnosno u kojoj će mjeri takav pojedinac biti suočen s jezičnim konfliktom koji je uvijek u tim sredinama konflikt identiteta, zavisi velikim dijelom od identiteta i statusa njegova jezika kao i socijalnoga položaja samog govornika. Identitet i status jednog jezika u dvojezičnim sredinama, osim svojevrsnih mu činjenica strukture i historijskih promjena, značajno je određen administrativno-političkim, društveno-ekonomskim i socijalno-psihološkim čimbenicima kojih su akteri ili kojima su izloženi pripadnici određene govorne skupine. Stoga se s pravom može reći da je povijest svake dvojezičnosti povijest sveze jezika i moći. Vladajući krugovi u dvojezičnim sredinama nameću preko institucija društvenog sustava i javnosti svoj nacionalni jezik kao simbol vlasti i moći, obećavajući pripadnicima druge (manjinske) jezične skupine socijalni uspon ako ga usvoje. Akumulacija i manifestacija vlasti i moći na jednoj strani izaziva i pothranjuje na drugoj strani konflikte u svim sferama društvenog života, pa tako i na području jezika u dvojezičnim sredinama. Za rješavanje jezičnog konflikta u dvojezičnim sredinama, koji je — kako je rečeno — i konflikt identiteta, postoje načelno tri opcije: *totalna asimilacija*, *aparthajd* i *kultura suživljenja sa višjejezičnošću*. S humanističkog stanovišta prihvatljiva je jedino kultura dvojezičnosti, jer samo ona objim kultura nosi prednosti međusobnog obožavanja, uklanja osjećaj ugroženosti i optužbu o nestabilnosti identiteta, te

unaprijed oslobađa od neugodnih socijalnih i psihičkih tereta i posljedica. No, nažalost, povijest, pa i ona (dvo)jezična, satkana je manje od konaca iskonskih ljudskih, humanih vrednota, a više od konaca (čitaj: konopaca, bičeva i jarama) moći i nasilja.

U austrijskom dijelu Koruške, gdje živi slovenska narodnost (manjina), već više od stoljeća i pol prisutan je, sa još neizvjesnim konačnim ishodom, jezični konflikt, konflikt identiteta — konflikt narodnih skupina. Hoće li biti društveno osigurana kultura dvojezičnosti i hoće li se zaustaviti snažna asimilacija slovenskoga govornog stanovništva u austrijskom dijelu Koruške? Statistički podaci govore da se broj Slovenaca od 85 051 iz godine 1880. smanjio na 16 552 u godini 1981, i to uključujući u broj iz 1981. sve one koji su naveli govornu kombinaciju slovenskoga ili »Windisch«¹, i da će ta kultura dvojezičnosti zavisiti i od toga koliko će se pojedinačnim i društvenim angažmanom uspjeti promijeniti krivu vladajuću svijest velikog dijela korušskog stanovništva. Naime, ta svijest u slovensko-njemačkoj dvojezičnosti vidi nešto što je problematično, nekorisno, bez praktične vrijednosti, čak štetno, nešto što sprečava da se do-

bro ovlada njemačkim, nešto što ugrožava stabilni (austrijski) identitet.

Značajan doprinos utvrđivanju uzroka nastanka, žilavosti održavanja i pothranjivanja krive svijesti te na temelju toga i njezinu razobličanju dali su autori² po mnogo čemu vrijedne i zanimljive knjige: *Zweispachigkeit und Identität* (Dvojezičnost i identitet). Knjiga je rezultat koncepcije da se pomoću kvalitativnih metodoloških postupaka pronikne u razvoj identiteta dvojezično socijaliziranih stanovnika Koruške. Uočavajući da su u prijašnjim istraživanjima asimilacije slovenske manjine u Koruškoj ostali neistraženi njezini subjektivni faktori, autori su se opravdano — što su pokazali rezultati istraživanja — prihvatili toga složena zadatka. Da bi se razumjelo kako dolazi do procesa asimilacije, kako ga pojedinci proživljavaju i postaju njegovim agentima ili oponentima »mora se istražiti subjektivna forma prorade objektivnih historijskih procesa«, jer se jedino tako može »točno dokučiti kompleksni mehanizam asimilacije manjina, iznaći samopojašnjenje zamršene geneze vlastitog kolektivnog identiteta i shvatiti proces asimilacije kao jednu društvenu opciju — opciju koja iziskuje visoku psihičku i socijalnu cijenu« (str. 12), pa bi je stoga, jer nije »nužna prirodna sudbina« (str. 12), valjalo zamijeniti kulturom dvojezičnosti.

Takvim postupkom autori su doprijetili do sfere društveno i psihičko nesvjesnoga u kojoj se ukopao, kroz koju pluta i nad kojom lebdi konflikt narodnih skupina u Koruškoj. Težina i mučnina konflikta, žilavost njegova održavanja i nepredvidivost izbjivanja upravo je u tome što se nalazi u ovoj sferi. Vrijednost knjige ogleda se, između ostalog, i u tome što su autori osvijetlili dio kolektivno i individualno nesvjesnoga u tom konfliktu — nesvjesne ili potisnute dijelove konflikta koji opterećuju dvojezično socijalizirane stanovnike Koruške.

Ovaj istraživački projekt uzima svoj teorijski okvir iz teorije prastraha (Theorie der Urangst), koja mu služi kao okno za ulazak u trag i razumje-

¹ Pojam »Windische« ne označava više, samo jednu varijantu dijalekta slovenskog jezika u Koruškoj, već od održanog plebiscita u Koruškoj (1920) postaje i političkim pojmom. Od tada nosioci politike asimilacije Windisch smatraju prijelaznom formom od slovenskoga na njemački jezik. Kao dijalekt sveden je na povremenu i sve rjeđu samo kućnu upotrebu. Oni koji su bili ili koji su sada voljni da se asimiliraju izričito se označavaju kao »Windischer«, a ni pošto kao Slovenci. Od vremena plebiscita biti »Windischer« znači spremnost na asimilaciju, zavičajnu (austrijsku) vjernost, lojalnost spram njemačke govorne većine. Uz slovenski vezali su se, i još uvijek se vežu, pojmovi izdaje zemlje, teritorijalnog zahtjeva Jugoslavije za priključenjem Koruške, partizane i komunizam kao nešto negativno. Iako se pojam »Windisch« u novijoj politici asimilacije sve više napušta, ipak su u njemu još uvijek sadržani aspekti koji utječu na političku i jezičnu diskusiju i općenito situaciju u slovenskoj narodnosti u Koruškoj. O jezičnom i političkom aspektu pojma »Windisch« vidi: Fischer, G., *Das Slowenische in Kärnten. Bedingungen der sprachlichen Sozialisation. Eine Studie zur Sprachpolitik*, Wien 1980; Haas, H., *Stuhlpfarrer, K.: Österreich und seine Slowenen*, Wien 1977.; Wutte, M.: *Deutsch-Windisch-Slowenisch. U: Gedankenbuch »Kampf um Kärnten«*, (Hrsg.) J. F. Perkonig, Klagenfurt 1930.

² Kao istraživački tim autori su provele već više projekata o problemu dvojezičnosti i interkulturnom učenju.

vanje sociogeneze prastraha kod stanovnika Koroške slovenskog porijekla. Prastrah se ovdje poima kao »strah od ponovnog pada u tek prije kratkog vremena prevladani stupanj civilizacije onih ljudi koji su, asimilirani u djetinstvu, sami doživjeli masovnu bijedu kasnog feudalizma ili su pak socijalizacijom naslijedili psihičke strukture ovih asimiliranih« (str. 53).

Empirijsku podlogu knjige čini obilje metodom dubinskog intervjua prikupljenih podataka, dobivenih od stanovnika južne Koroške slovenskog porijekla (bio je to posljednji historijski trenutak da ih se kao takve moglo prikupiti) koji su bili suočeni s fenomenom dvojezičnosti — bilo da je prakticiraju u svakodnevnom životu, ili su pak, više-manje, potisnuli svoju dvojezičnu socijalizaciju.

Knjiga sadrži devet pojedinačnih, ali u jedinstvenu cjelinu dobro ukomponiranih radova. Međutim, izuzimajući uvodni i zaključni dio, što ih je napisao D. Larcher, knjigu bismo mogli problemski podijeliti na tri dijela.

Prvi dio čini rad D. Larchera: *Sociogeneza prastraha*. On predstavlja okosnicu ostalih radova, pa zato i služi za posebnu pažnju. U konceptualnim (šteta što nisu i šire razložene) naznakama građe teorije prastraha, ali zato navođenjem obilja relevantnih empirijskih podataka, autor prezentira nov i instruktivni pristup socijalno-povijesnim uvjetima oblikovanja identiteta u dvojezičnoj sredini Koroške, ukazujući pritom na »interdependenciju struktura personalnosti i socijalnih struktura« (str. 15). Ključ razumijevanja prastraha Larcher vidi u socijalnom položaju slovenskog stanovništva Koroške u drugoj polovini 19. i na početku 20. stoljeća. Socioekonomski i sociokulturni uvjeti u kojima su u vrijeme Monarhije živjeli pripadnici slovenske narodnosti u Koroškoj — osobito njeni većinski dijelovi: zemljoradnički i proleterizirani slojevi — ukopali su se duboko u psihu kao životna iskustva u obliku kolektivnog pamćenja te odatle, i unatoč bitno promijenjenih društvenih uvjeta života, potiču asimilacijsku spremnost i oblikuju identitet.

Težina i potresnost njihova socijalnog položaja prikazani su isječcima iz razgovora s intervjuiranimima — što pre-

težno potječu iz redova služavki, kmetova, zemljoradnika i sičnih seljaka — koji su bili izravni ili neizravni svjedoci toga vremena i stanja, te navodima iz literarnih djela koja tretiraju ovu problematiku. Socijalni položaj promatran je kroz kategorije što duboko prožimaju i oblikuju temelje psihičkog držanja i strukture psihe. To su: *trudnoća* — doživljena kao katastrofa; *rađanje* — velik broj vanbračno rođene djece, težak rad žena i neposredno nakon porođaja; *rano djetinjstvo* — najčešće bez kontakta s ocem, rano odvajanje od majke, bez doživljene ljubavi i naklonjenosti; *stanovanje* — često seljakanje, stanovanje po štalama; *odgoj* — često tjelesno i psihičko maltretiranje; *škola* — smatrana luksuzom, predodređena samo za bogatije; *svijet rada* — rad djece smatran normalnim, cjelodnevnim napornim rad na polju, krajnja podložnost i potpuna ovisnost o poslodavcu, gazdi; *emociivni odnosi* — višestruko seksualno iskorištavanje žena, nerjetke zabrane ženidbe; *staračka dob* — prosjačenje kao česti način zbrinjavanja.

Preseljenje u gradske sredine, u kojima je usljed započetog razvoja industrije bila potrebna radna snaga, preostalo je ovom stanovništvu kao jedini izlaz iz ovakva bijednoga socijalnog položaja. U gradskim sredinama govorilo se isključivo njemački, čemu su se doseljenici morali prilagoditi. Napuštanje slovenskog jezika oni nisu življavali bolno, već, naprotiv, kao čin oslobađanja od bijede. Budući da im je socijalni uspon tekao preko asimilacije u njemačku većinsku kulturu, oni su njemačkom jeziku počeli pripisivati veću kulturnu i socijalnu vrijednost, a u slovenskome gledati obilježja nazadnosti. Tako im se u svijesti zamijenio uzrok socijalnog položaja. Smatrajući da u slovenskom jeziku, a ne u socijalnom deklasiranju i izrabljivanju od strane građana i veleposjednika iz redova njemačkog većinskog stanovništva, koji su ih zapravo najvećim dijelom ideologijom antislovenstva — proklamiranom civilizacijskom i kulturnom nadmoći njemačkog jezika, prisvajanjem dominacije u upravi i školstvu, kontrolom privrede, izgradnjom ideološke podloge za legitimitet zahtjeva za vodstvom — i doveli do takva stanja, valjalo je što prije

i bolje naučiti njemački te se s njime kulturno i društveno identificirati. Štoviše, asimilirajući se, i sami prihvaćaju ideologijsku zastavu antislovenstva.

U novoj (gradskoj) sredini, u kojoj su počeli stjecati kakav-takav imetak i doživljavati socijalni uspon — doseljenicima se nametala potreba konstituiranja identiteta. Za to su imali sada sva tri potrebna elementa: posjed, kulturu i jezik. Međutim nijedan od tih elemenata nije bio izvorno njihov. Stjecanje posjeda (socijalni uspon) pripisivali su usvajanju njemačkog jezika, odnosno bivši socijalni položaj slovenskom jeziku. Tako je konstituiranje njihova identiteta protjecalo ograđivanjem od onoga što su nekoć bili i otkuda su došli, nijekanje vlastite prošlosti, distanciranjem od svega slovenskog, plašeći se da u tom ne prepoznaju (bivšu) vlastitu sliku. «... U oslobađanju ovih ljudi od vanjskih strahova rasli su unutrašnji strahovi» (str. 55), strahovi da ponovo ne padnu u bivši socijalni položaj. Takav identitet dobiven je na podlozi prastraha, a u održavanju pothranjuje se permanentnim potiskivanjem vlastite prošlosti iz »mita prastraha«.

Nasuprot ovog sloja stanovništva, kod kojeg se identitet formirao i dalje održava na prikazani način, preostali sloj slovenskog stanovništva koji je bio u kakvoj-takvoj privrednoj i ekonomskoj neovisnosti, kao i većina njihovih potomaka pozitivno se određuje prema slovenskom jeziku, kulturi i nacionalnoj pripadnosti.

Orijentirajući se u izlaganju podataka na Weberovu konstrukciju idealnog tipa, autor, na kraju rada, konstruira sa stajališta »socijalno-psihologijsko-historijskog« i »svakodnevnog opisa identiteta dvojezično socijaliziranih« (str. 57) pet tipova identiteta koroških Slovenaca: 1. *svjesni Slovenac, politički aktivan*, 2. *svjesni Slovenac, djelomično asimilirani* (»Kulturpendler«), 4. *asimilirani*, 5. *radikalno asimilirani*. Značajnost ovog konstrukta tipova identiteta jest i u tome što uz neka ograničenja može važiti i za druge manjinsko-većinske sredine i situacije.

Drugi dio knjige započima radom K. M. Brunnera — *Kvalitativno istraživanje* — u kojem se ističu i razlažu

prednosti kvalitativnih metoda (»objektivna hermeneutika«, socijalnoznanstveno parafraziranje«, »psihanalitička interpretacija teksta«) u istraživanju dvojezičnih životnih pripovijesti.

Primjena takva metodologijskog postupka pridonijela je da se u ostalim radovima ovoga dijela knjige (K. B. Boeckmann: *Stereotipovi i tipovi*, M. Egger: *Jezična konstrukcija tuđinstva*, G. Gombos: *Jezič između sudbine i izbora*, M. Jurić: *Muškarac kao Ja, žena kao Mi*) višeslojno uspješno uvidi i potanko razloži visoka psihosocijalna cijena oblikovanja identiteta u dvojezičnoj sredini Koroške.

Tema problematike slovenske manjine u Koroškoj višestruko je poprimila dimenziju svakodnevice, uz koju se odmah vežu isključivi politički stavovi lišeni ostvarenosti spram argumenata. Argumenti sučeljenih protivnika uokvirili su se kroza sve sfere života — prošle, sadašnje i očekivane (prijavane) događaje — u »shemu prijatelj-neprijatelj« Slika o suprotnom tipu identiteta ispunjena je negativnim nabojima i međusobno optužujućim etiketama »fanatika« i »ekstremista«. Pri tome svaki »osjeća« da mu drugi prijeti: »tko nije s nama taj je protiv nas!« Da bi se stvorila što negativnija slika o drugom, suprotstavljenom tipu, navode se i »podaci« koji nemaju nikakve veze sa spornim stavom. Primjerice, asimilirani se mnogo rastavljaju, dok su za asimilirane Slovenci nepismeni.

S obzirom na takvu »društvenu klimu« mnogi vlastitu dvojezičnost doživljavaju prije kao opterećenje ili čak stigmatu nego kao bogatstvo kulturnoga i društvenog izraza. Tako se upotreba slovenskog jezika sve više ograničava samo na krug obitelji. Međutim, jer nema odgovarajuće društvene podrške, zamjećuje se da u modelu trogeneracijske obitelji djeca sve manje razumjevaju i govore slovenski.

Kako je u Koroškoj žena vjekovima bila društveno podređena — žene su u prvom redu odgajane da razvijaju »identitet za druge« a jedva »identitet za sebe« (str. 157) — žena je u ovoj dvojezičnoj sredini izložena dvostrukom teretu što je prijeći da postane identična sama sa sobom.

Treći dio knjige rad K. M. Brunnera: *Tko smo mi?* — istražuje etničko i nacionalno samopojmanje stanovnika Koruške slovenskog porijekla. Ispitanici se smatraju Slovencima, koruškim Slovencima, Korušcima, »Windisher«, Austrijancima. Snažnije asimilirani imaju negativnu sliku o Jugoslaviji — između ostalog strah od pripajanja Koruške Jugoslaviji — a svjesni Slovenci prijateljski su naklonjeni Jugoslaviji. Međutim, ni prvi ni drugi ne smatraju Jugoslaviju zavičajem. Kod svih je izražena svijest o svojoj austrijskoj pripadnosti i želja da u Austriji i žive.

Zaključno se može reći da slovensko nacionalno biće u Austriji nije nikakva zapreka u stvaranju pozitivne svijesti o austrijskoj pripadnosti, dok poticanje i provođenje asimilacije jača regresivne crte — mitologiju krvi i tla, sindrome prastraha, protivljenje dvojezičnosti i multikulturalizmu, etnocentrizam — na kojima se ne može graditi nijedna moderna i humana sredina i država i samosvijest njenih pripadnika.

Značajan rezultat ovoga rada jest uviđanje da oblikovanje etničko-nacionalne svijesti nacionalnih manjina nije moguće svesti na jedan čimbenik, već da se određene višestrukim elementima — porijeklom, jezikom, zemljom, politikom, zakonima, kulturom, poviješću itd. — koji međutim, i kad postanu objektivno disfunkcionalni, ipak u određenim sklopovima, pothranjenim u kolektivnom pamćenju, u različitim intenzitetu određenu svijest (str. 217).

Spomenimo na kraju pouku i poruku ove vrijedne knjige. Bilo bi, naravno, pogrešno da se za nepovoljno stanje slovenske narodnosti u Koruškoj okrivljuje asimilirane, jer su i oni »žrtve društvenih odnosa« (str. 231), ali bi u Koruškoj kao i u drugim odgovarajućim sredinama, trebalo više poraditi na tome da većina shvati kako joj manjina pripada, ali da joj *ne potpada*, i obogaćujući je, tvori dio nje same.

Vjerujemo da će budućnost Europe punopravno određivati i nacionalne manjine. Nadamo se da će to biti »Europa nacionalnih manjina« u kojoj se neće nitko smatrati i osjećati ni većinskim ni manjinskim.

Andrija Rako

KOCSIS, Károly: Vegyes etnikumú területiek társadalmának népeségföldrajzi kutatása Szlovákia és a Vajdaság példáján.

Geografska studija društva etnički miješanih područja na primjeru Slovačke i Vojvodine

Studia Geographica br. 6. 1989. g. 147 str.

Izdavač: Geografski Institut Univerziteta »Kossuth Lajos« u Debrecinu

Ova se studija — s geografskog aspekta — bavi istraživanjem etničke problematike u Slovačkoj i Vojvodini u razdoblju 1880—1980 (1981). Spomenute regije autor je odabrao ponajprije zato što su to etnički izrazito miješana područja, a zatim što je baš ta činjenica sve do najnovijih vremena usko korelirala s kurentnim političkim događajima. Svakako, ovu studiju treba promatrati i kao jedan od rezultata svojevrsne renesanse koju u posljednja dva desetljeća doživljavaju istraživanja etničkih procesa u svijetu, kako u sferi etnologije i geografije, tako i na području lingvistike, demografije, povijesti, političkih znanosti i drugih.

U svom radu autor polazi od spoznaje da se etnički procesi, zbog svoje specifične prostorne dimenzije, ne mogu pravilno i potpuno promatrati bez njihova geografskog aspekta. Napominje da osim njega, u proteklih četrdeset godina, ni jedan mađarski geograf nije dao svoj prilog istraživanju etničke problematike, ali ističe i to, da su s razvojem nacionalne svijesti oslobođene šovinizma, te pojačanim interesom za uvjete života mađarske nacionalne manjine u susjednim zemljama, stvoreni uvjeti za ovakvu vrstu istraživanja u Mađarskoj, a rezultati toga rada trebalo bi da interesiraju, sve države u kojima živi etnički miješano stanovništvo, jer su, pored ostalog, neophodni i korisni u kreiranju tzv. regionalnih politika.

Osvrćući se na historija etnografskih istraživanja, autor kaže da pojačani interes za prostorne fenomene unutar etničkih procesa raste s evolucijom moderne države i razvojem nacionalne svijesti. Do sredine devetnaestog stoljeća taj interes rezultira tek publikacijama skromnijega dometa, uglavnom jednostavnim etničkim i li-